

OPONENTSKÝ POSUDEK DISERTAČNÍ PRÁCE

Jan Šimek

Kriminalita v raně novověkých Čechách na příkladu Říčán (1667-1757)

rukopis disertační práce, 237 stran (+209 stran příloh)

Ústav českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Praha 2011

školitel: prof. PhDr. Jaroslav Čechura, DrSc.

Téma disertační práce Jana Šimka náleží do širokého okruhu sociálních dějin kriminality, někdy označovaných také jako historická kriminologie. Tyto výzkumy mají v moderní české historiografii pevně zakotvenou tradici. Přesto, že od vydání prvních metodicky dosud stále zásadních prací uplynulo již několik desetiletí, systematický průzkum trestněprávních pramenů láká stále další badatele. Je bezesporu přínosné, že mnozí z nich si pod vlivem nejnovějších teoretických konceptů kladou nové otázky a zdaleka se již neptají jen po sociální podmíněnosti zločinu, jeho struktuře či formách jeho postihu. Díky tomu se v posledních dvou desetiletích tematický záběr tohoto badatelského oboru rozšířil např. o poznání vlivu státních, vrchnostenských a církevních norem na chování jedince v raně novověké společnosti, o studium identity venkovanů, jejich rolí před soudními institucemi apod. Tyto široce pojaté práce vyžadují od jejich autorů zvládnutí značného množství mezioborových znalostí z právních a správních, ale i hospodářských dějin, z historické demografie nebo soudobého medicínského diskurzu.

Janu Šimkovi nejsou tyto přístupy neznámé. Je si vědom, že od 90. let prošel výzkum dějiny kriminality významnou změnou, která souvisí, jak uvádí, „s radikálně novými metodickými postupy, se kterými historici ovlivnění ... historicko-antropologickými modely uvažování přistupují k pramenům trestně právní povahy“. Šimkova disertační práce se však k těmto výzkumům nehlásí. Nové impulzy ve své práci zmiňuje jen letmo a zjevně jen z formálních důvodů. S naprostou většinou prací, které v této souvislosti cituje (Geertz, Weber, Elias, Bourdieu) ve svém textu nepracuje. Jan Šimek sám uvádí, že práci pojal v tradici starší české historiografie jako příspěvek k poznání kriminality v raně novověkých Čechách na příkladu městečka Říčán. Jeho metodickou oporou představují skutečně především postupy, k nimž dospěl Jaroslav Pánek zhruba před 30 lety. Proč se rozhodl přidržet jeho pojetí výzkumu hrdelního soudnictví, blíže nezdůvodňuje. Pánkovu metodiku nehodnotí, nereaguje ani na různé závažné připomínky a výhrady, které byly v posledních dvou desetiletích vůči ní vzneseny (Roedl, Himl, Kreuz, Matlas). Metodickými spory se Šimek (snad jen s výjimkou kritiky Petra Kreuze na s. 18, 37-38) nezabýval. Stejně tak nereagoval na zásadní zahraniční diskusi mezi zastánci kvalitativních a kvantitativních metod v sociálních dějinách kriminality. Ani v náznaku se nezamyslel nad přednostmi a slabinami metod, které uplatnil. Ve srovnání s tím, je téměř nezanedbatelné pozastavovat se nad tím, že autor nepovažoval za nutné vysvětlit, proč si zvolil právě uvedenou lokalitu. Vedly jej k tomu čistě osobní pohnutky, nebo naopak objektivní skutečnosti, které mohly zvýšit

reprezentativnost jeho závěrů, nebo umožnily odhalit zcela nové, dosud neznámé poznatky k problematice raně novověké kriminality?

Neméně zásadní význam, jako je zdůvodnění volby vhodných metod, má pro jakoukoliv kvalifikační práci také jasné definování základních pojmů. V případě sociálních dějin kriminality mezi ně patří bezesporu pojmy kriminalita, zločin, hrdelní zločin, přestupek, spor, hřích, delikt a deviantní či odchýlné chování. Jan Šimek s nimi běžně pracuje, aniž by si zřetelně uvědomoval rozdíly či souvislosti mezi nimi. Dokládá to mj. naprosto zavádějící definice pojmu hrdelní soudnictví na s. 65. Klíčového sporu P. Himla a P. Kreuze o vymezení kriminality a „odlišného chování“ si povšiml jen letmo (s. 18) a proto patrně nedocenil dalekosáhlý význam v rozdílném pojetí obou autorů. Terminologii nevěnoval Šimek větší pozornost. Při vyhodnocování kriminality proto nerozlišuje mezi případy projednávanými v 17. a 18. století podle inkvizičního a akuzčního procesu. Splývají mu pojmy městská rada a městský hrdelní soud. Přes personální propojení se obě instituce od druhé poloviny 17. století zřetelně odlišovaly procesními pravidly, jimiž se řídily, resp. byly nuceny se řídit, při projednávání kriminality. Nerozlišuje proto mezi případy projednávanými před městskými hrdelními soudy a před městskou radou, která vynášela obecně mírnější tresty a nepodléhala dohledu apelačního soudu. Mezi kriminalitu, tedy trestné činy, Šimek řadí nejen drobné přestupky, ale dokonce i civilní spory, které byly před městskou radou urovnávány bez uplatnění trestní sankce (s. 92-93). Označení jakékoliv konfliktní situace, která byla projednána před oficiální institucí, za kriminalitu, považuji za chybné. Za nesporně závažnější metodický omyl však považuji především skutečnost, že Šimek porovnává strukturu takto široce pojímané kriminality v Říčanech se strukturou případů projednaných hrdelními soudy na panství Hluboká nad Vltavou (s. 121). Zjevně nepostřehl, že v tomto případě byly hodnoceny pouze hrdelní procesy, tedy po procesní a do značné míry i skutkové stránce odlišné druhy trestné činnosti. Šimek tak porovnává vzájemně neporovnatelné. Opět se proto nabízí otázka, jak četl mnohokrát citované práce, jak jim rozumět a jakou mají jeho závěry vůbec hodnotu.

Po úvodní zcela neuspokojivé kapitole „Předmět, metody a cíle práce“, následuje velmi správně kapitola věnovaná literatuře. Autor zde shrnuje domácí produkci k dějinám kriminality a stručně sleduje, jak se měnilo zaměření tohoto oboru. Vedle zásadní domácí literatury k dějinám kriminality a klasických právních dějin zmiňuje ještě práce k agrárním dějinám a dějinám venkova. Práce jsou řazeny schematicky podle názvů nebo časové souslednosti. S výjimkou regionální literatury se Šimek nepokusil o rozbor a zevrubnější zhodnocení uváděných prací. Naprostou většinu z nich ve svém textu nevyužívá ke konfrontaci se svými závěry, přestože se tato srovnání často přímo nabízejí. Vyvolává tak opět pochybnosti, zda uvedené tituly skutečně četl a také proč je četl, když s nimi nepracuje. Za zcela nedostatečnou považují také pozornost, jakou autor věnoval zahraniční literatuře. Z ní zmínil jen hrstku německých titulů, které byly v minulosti již českými badateli několikrát zhodnoceny.

Na kapitolu věnovanou literatuře navazuje rozbor použitých pramenů. Vzhledem k zamýšlené kvantifikaci byl autor zjevně veden legitimní snahou podchytit co největší počet kriminálních případů projednávaných v dané lokalitě. Správně se proto nespokojil s městskými manuály, které pro něj představují hlavní heuristickou oporu, ale hledal i další komplementární prameny: ortelní manuály apelačního soudu a tzv. smolné spisy města Říčan. Neúspěch svého snažení konstatoval v případě aktového materiálu patrimoniální provenience, který pochází až z 19. století. Osobně bych doporučil prověřit ještě písemnosti místně příslušného krajského úřadu (patrně se sídlem v Kouřimi), neboť krajské úřady se, jak plyne z jím citované literatury, rovněž podílel na projednávání kriminálních případů před městskými hrdelními soudy. Za velmi pozitivní považuji autorovo zhodnocení normativních pramenů, zvláště hrdelního řádu Josefa I. I užitečný a bezesporu nezbytný výklad o dostupných

pramenných zdrojích je však zatížen množstvím údajů, které jsou nepodstatné. Díky tomu se text stává nezřídka nepřehledným a odvádí od tématu.

To ostatně platí o celé práci. Její struktura je zbytečně roztržštěná, neutříděná a celkově nepromyšlená. Příkladem je následující kapitola úvodu. Autor v ní „vymezuje zkoumanou oblast“, věnuje se však jen geografickým, klimatickým a hydrologickým poměrům. Vše ostatní, co umožní nezavěšenému čtenáři učinit si poměrně velmi dobrou představu o zvolené lokalitě, se dozví až o zhruba 20 stran dále v oddíle o ekonomických souvislostech výkonu hrdelního soudnictví. Hospodářské a demografické poměry jsou stejně jako vznik a vývoj zvoleného správního celku jistě nepostradatelnou součástí každé případové studie. Proč je však autor zařadil do ekonomických souvislostí výkonu hrdelního soudnictví? Navíc bych považoval za vhodné, zmínit zde výskyt faktorů, které mohly ovlivnit strukturu páchané trestné činnosti, např. existenci významných komunikací, přítomnost residenčních sídel apod.

Dokladem nepromyšleného přístupu k pojednávaným tématům je zařazení diplomatického rozboru manuálů říčanského soudu nikoliv za kapitolu věnovanou pramenům, ale zcela nelogicky mezi ekonomické souvislosti výkonu hrdelního soudnictví a strukturu kriminality. Vlastní kapitola je mimořádně popisná. Vzhledem k tématu práce je neúměrná pozornost věnována irelevantním skutečnostem, jakými jsou například zprávy o konzervaci každé z knih, jejich vnější podoba, číslování jednotlivých listů apod. Pokud už autor chtěl věnovat rozboru tohoto pramene tolik prostoru, měl uvést, co tím sledoval a k jakým zásadním závěrům dospěl. Protože však zjištěné skutečnosti nijak nevyhodnotil, jsou tyto popisy zbytečné. Naopak postrádám vnitřní rozbor pramene, který by mohl objasnit, proč jsou zápisy v manuálech neúplné. O neúplnosti říčanských manuálů svědčí zápisy o dalších případech, které se dochovaly v ortelních manuálech apelačního soudu či v spisovém materiálu říčanského soudu. Paradoxně Šimek přesto dochází k opačnému závěru, „že co do počtu zaznamenaných případů jsou říčanské manuály pravděpodobně dosti úplné.“ Jak mohou být manuály „dosti úplné“, když neobsahují všechny případy? Domnívám se, že J. Šimek dospěl k tomuto účelovému záměru proto, aby si usnadnil práci a statisticky vyhodnocoval pouze „kriminalitu“, kterou zachycují říčanské manuály, aniž by zohlednil případy v ostatních pramenech, o kterých se sám zmínil.

Jak lze statisticky vyhodnocovat kriminalitu, resp. jakékoliv sociální chování, pokud nejsou známy veškeré spáchané, nebo alespoň projednané případy? Jak interpretovat statistické výsledky, které vznikly na základě z objektivních důvodů neúplných databází? Jaké prameny jsou vhodné pro kvantifikaci kriminality? To jsou klíčové otázky, které se pokouší zodpovídat nejnovější práce z oboru sociálních dějin kriminality. Bohužel není ambicí J. Šimka do této mimořádně inspirativní diskuse jakýmkoliv způsobem přispět, nebo na ni alespoň reagovat. Svou práci bohužel pojímá jen „v tradici domácích výzkumů městského hrdelního soudnictví“. K této tradici přispívá extenzivně, novými fakty z dosud nedostatečně prozkoumané lokality. O metodické rozvinutí této tradice nebo dokonce o zhodnocení zjištěných údajů po teoretické stránce se nesnaží ani v nejmenším.

Ze starší české tradice čerpá J. Šimek nejen metodické postupy, ale i tematické okruhy. Patrné je to zejména v kapitole věnované rozboru organizace a výkonu soudnictví, kde sleduje otázky personálního a materiálního zajištění říčanského soudu. Jeho výklad v těchto věcně jasně vymezených kapitolách přináší některé zajímavé poznatky, např. o písařích, kteří vykonávali rovněž povinnosti městských kantorů (s. 40), nebo o sexuálních aktivitách vězňů v obecním vězení. Nikde se zde Šimek naopak nezmiňuje o knížecích advokátech, kteří zastupovali případy z lichtenštejnských panství před apelačním soudem. O jejich existenci se čtenář doví jaksí mimochodem ve zcela jiném kontextu (s. 66). Podmínky postihu kriminality v Říčanech v mnohém nápadně připomínají situaci u jiných městských soudů a přímo vybízejí ke komparaci. Ta by se mohla stát dílčím krokem k zobecnění lokálních výsledků. Bohužel v těchto kapitolách Šimek pracuje jen s regionální

literaturou. Zcela chybí jakékoliv zhodnocení zjištěných faktů, stejně jako jejich zasazení do širšího historického kontextu.

Shodně lze zhodnotit i rozsáhlou charakteristiku základních typů deliktů. Autor se zde soustředí na popis skutkové podstaty a líčení postupu soudních institucí při vyšetřování. Jeho výklad je zde stejně jako v celé práci zatížen úpornými popisy a výčty příkladů, které ale nijak neanalyzuje. S jeho zdrženlivostí k zobecňování a hodnocení kontrastují jeho výroky k frekvenci jednotlivých druhů delikvence. Správný je podle mého soudu výrok o výjimečnosti ženské sodomie v raném novověku (s. 155), ke kterému však dospěl, aniž by porovnal výskyt tohoto deliktu u jiných městských soudů. Na základě svých výzkumů bych si naopak dovolil polemizovat s až příliš kategoricky formulovaným názorem, že „svatokrádeže nepatří k zločinům příliš frekventovaným“ (s. 173). Podobně při hodnocení přísného postupu místních samospráv proti přestupkům proti jejich autoritě (s. 175) by bylo jistě vhodné nejprve přihlédnout k literatuře, která tuto delikvenci již analyzovala, nebo výslovně zdůraznit, že se závěr týká pouze dané lokality. Zásadně nemohu souhlasit s názorem, že smilstvo bylo „kriminalizováno jen výjimečně“ a bylo „doménou žen z nižších neusedlých sociálních vrstev“ (s. 150). Problematikou smilstva i cizoložství, obecně mimomanželského početí, se i v domácí historiografii systematicky zabývá řada badatelů (Tinková, Himl, Dibelka, Štefanová, Velková, Grulich). Ti se zpravidla shodují, že sexuální delikvence byla na venkově raného novověku mimořádně rozšířená (vždyť mimo manželství se rodilo 4-7 % populace) a týkala se všech vrstev venkovské společnosti. Vrchnostensští úředníci na panství Hluboká projednávali v některých letech až 5 případů smilstva týdně (!). Domnívám se, že příčinou nízkého výskytu případů smilstva a cizoložství v Říčanech, nebyla sporadická kriminalizace pouze případů mimomanželského těhotenství, ale výběrový charakter zápisů v ortelních manuálech a z hlediska kvantifikace proto zcela nedostatečná hodnota tohoto pramene. Podobných připomínek k apodiktickým výrokům, které budí pochybnosti nebo jsou v přímém rozporu s publikovanými závěry z jiných regionů, je celá řada. Za všechny zde zmíním tvrzení, že případy infanticidia bylo po celou druhou polovinu 17. století obvyklé předávat k rozhodnutí vrchnosti a nikoliv apelačnímu soudu (s. 157).

O početnou literaturu (Dülmen, Čechura, Schwallerová a další), se J. Šimek opřel snad jen v podkapitole věnované deliktům proti cti (s. 178). Tato část v jeho práci patří k těm nejzdařilejším. Rušivě zde působí snad jen opakované prohřešky proti ucelené struktuře práce: opět zbytečně zevrubný výklad o katech, jako lidech snížených na cti, který by spíše patřil do kapitoly o personálním zajištění postihu kriminality. Nepatří sem rovněž zmínky o procesních nákladech, tomuto tématu je věnována samostatná kapitola.

V rozvláčných popisech a zbytečně dlouhých citacích archivních pramenů (např. poznámky č. 576, 587) může však pozorný a zasvěcený čtenář zaznamenat mnoho pozoruhodných detailů, které mají mimořádnou vypovídací hodnotu k řadě tematických okruhů tradiční lidové kultury. Namátkou uvedu zmínky o existenci zásnubních prstenů mezi prostými venkovany (s. 165); o dekorativním motivu tulipánu na vesnickém oděvu již v 17. století (s. 166); o válečku, který svědčí o přípravě tuhého těsta (s. 164); o svébytném vnímání času v závislosti na přírodních cyklech (s. 157). Z hlediska trestněprávní praxe jsou pozoruhodné údaje o prominutí trestu po uplynutí jeho poloviny (s. 163) nebo o vynesení mírnější sankce za infanticidium ve fázi pokusu (s. 160-161). Podobných příkladů by bylo možné uvést ještě mnohem víc. Čtenář si jich však v textu musí povšimnout sám. Autor, který širší kulturněhistorický kontext nezná, jejich výjimečnou vypovídací hodnotu a zásadní interpretační potenciál neodhalil.

Za nejprínosnější část Šimkovy práce pokládám kapitulu o finančních nákladech na vedení trestních procesů. Jeho hodnocení prací, které rovněž řešily tuto problematiku, je bezpochyby původní. Původních a z hlediska trestního soudnictví velice cenných je také řada dalších poznatků. Některé je snad možné označit za dílčí, jako např. údaj o výši

stravného pro vězně ve 2. polovině 17. století. Jiné mají hlubší význam, např. údaje o detailně popsanych výdajích na popravu či za obědy soudců, které umožňují hlubší vhled od dobové mentality prostřednictvím studia symbolických přechodových rituálů. Nejedná se však o místní specifika, jak se domnívá J. Šimek (s. 70). Tyto výdaje byly podrobně popsány rovněž na jiných lokalitách. Zásadní význam má logické v jiných lokalitách dosud nezaznamenané zjištění, že náklady soudních výdajů za nemajetné vězně hradila vrchnost z kontribučního účtu a mohla si je odečítat ze svých odvodů do státní pokladny (s. 68).

Autor se v této kapitole častěji než v jiných částech své práce odhodlal k hodnocení. Své dílčí závěry však nedokázal zobecnit a zařadit do širšího kontextu nebo obecného vývojového trendu. Dovídáme se tak například, že během sledovaného období klesaly výdaje za exekuce, zatímco stoupaly platy za úředníky (s. 73). K vlastní interpretaci tohoto poznatku již Šimek nepřistupuje. Neklade si otázku, zda to není důsledek prohlubující se byrokratizace, nebo naopak humanizace trestního soudnictví, zda tyto skutečnosti nějak nesouvisí s modernizací, s vytvářením moderního byrokratického státu. Výklad tohoto typu autor zůstal ve své práci dlužen.

Závěrem mohu konstatovat, že disertační práce Jana Šimka rozhodně není objevná ani inspirativní, metodicky je konzervativní, teoretické promyšlení chybí docela. Mnohé závěry a formulace jsou přinejmenším sporné. Na druhou stranu práce přináší několik pozoruhodných poznatků, materiálově je původní a některé ze vznesených připomínek mají spíše charakter námětu do diskuse. Proto se domnívám, že si autor zaslouží dostat příležitost vyjádřit se k uvedeným výhradám a obhájit své postupy. Z tohoto důvodu práci **doporučuji** k obhajobě.

V Jindřichově Hradci 23. 9. 2011

PhDr. Pavel Matlas, PhD.